

Martin Fahlgren

Svenska kommunister om Andra världskriget 1939-41

Vi har redan utförligt redovisat den politik som Komintern och de svenska kommunisterna förde under den aktuella perioden, dels genom en del historiska arbeten¹ och dels med dokumentsamlingar². Här ska vi i stället ge exempel på hur svenska kommunister i efterhand sett på denna tid.

Först redovisas ett utdrag ur Vänsterpartiets ”vitbok” *Lik i garderoben?*,³ som är ett försök att reda ut partiets historia. Sedan får två kommunister (den f d partiordföranden Hilding Hagberg och den f d Spanienfrivillige Bengt Segerson) komma till tals – de skiljer sig ganska avsevärt från varandra i värderingen av den förda politiken.

Jämför gärna också med de synpunkter som den ledande kommunisten (och blivande maoisten) Nils Holmberg för till torgs i en intervju om Andra världskriget som publicerats separat.⁴

1. *Lik i garderoben?*

I denna skrift behandlas politiken under 1939-41 ganska kortfattat. Här följer ett utdrag:

Folkfrontspolitiken svarade av allt att döma mot de svenska arbetarväljarnas önskemål och belönades därefter vid valen. Den gjorde det möjligt för SKP att bli accepterat som samarbetspartner i solidaritetsrörelsen för Spanien och i andra antifascistiska aktioner och därigenom bryta sin politiska isolering. Detta lyckades trots det för de flesta iakttagare uppenbara beroendet av SUKP, som bl a tog sig uttryck i försvaret av dödsdomarna mot Stalins politiska rivaler och deras anhängare.

Snart skulle emellertid Kominternlinjen undergå ännu en radikal förändring, när organisationen i augusti 1939 genom sin anslutning till den tysk-sovjetiska Molotov-Ribbentroppakten tydligare än någonsin visade, att den blivit ett lydigt redskap för Stalins utrikespolitik. Därmed utsattes SKP för sitt dittills största hållfasthetsprov.

Tidigare hade det ur SKP:s synpunkt inte funnits någon motsättning mellan försvaret av Sovjetunionen och det nationella intresse som SKP som svenskt parti också hade att tillvarata, eftersom man ansåg, att det var till gagn för svenska folket om socialismen i Sovjetunionen skyddades och försvarades. I och med Sovjetunionens utrikespolitiska omorientering uppstod emellertid en sådan motsättning – i varje fall uppfattades saken så av en överväldigande folkmajoritet. Hur skulle SKP ställa sig?

I sin avhandling ”Sveriges Kommunistiska Parti 1939-1945” (1974) har Yvonne Hirdman på basis av såväl externt som internt material ingående analyserat partidebatten under denna period. Huvudresultatet blev föga överraskande, att partiet med oböjlig konsekvens stödde Kominterns utrikespolitiska huvudlinje, även när ställningstagandena, såsom under finska vinterkriget, måste ha tett sig som ren självmordspolitik. Att frågan om ett annorlunda vägval aldrig i någon instans kom upp till allvarlig diskussion torde vara det bästa beviset för att SKP sedan 1929 transformerats till ett parti ”av ny typ”.

Vill man förstå detta, måste man enligt Hirdman inse, att det verkliga självmordet för SKP skulle ha varit att inte stödja Sovjetunionen och Komintern. SKP:s politiska styrka låg i att det var en del

¹ Se William L. Shirer: [Sovjetunionen, Tyskland och Andra världskrigets inledning](#) och Yvonne Hirdman: [Sveriges Kommunistiska Parti och 2:a världskrigets första år](#). Se även [Kan Stalins pakt med Hitler försvaras?](#)

² Se [Komintern om världskriget 1939-41](#) och [Kommunisterna och Andra världskriget 1939-40](#) (huvudsakligen artiklar ur SKP:s dagstidning *Ny Dag*)

³ Rapporten, som fick rubriken [Lik i garderoben? En rapport om SKP/VPKs internationella förbindelser](#) finns i 2 upplagor (1993 resp 1996) – den andra (utökade) upplagan finns på marxistarkivet i sin helhet.

⁴ Se [En gammal stalinist och Andra världskriget](#)

av ett världsparti, vida mäktigare än det svenska socialdemokratiska partiet.(33) I det perspektivet kunde förlusten av politiskt förtroende i det egna samhället, avtrappning av partimedlemmar och olika slags förföljelser te sig som ett pris värt att betala för fortsatt internationell samhörighet.

Svårigheterna att hålla samman partiet var dock utomordentligt stora. Under året 1939 sjönk medlemsantalet från 19 166 till 12 004. Med all sannolikhet bidrog medlemsutvecklingen till att ytterligare förstärka SKP:s karaktär av slutet kaderparti med svag anknytning till det omgivande samhället. Hirdmans undersökning visar också, att uppslutningen inte kunde genomföras utan påfrestningar på partisammanshållningen och att det fanns nyanser i lojaliteten mot Komintern.

Under perioden från september 1939 till maj 1940 innebar kominternideologin, att det pågående stormaktskriget var en intern uppgörelse inom det imperialistiska lägret, där Storbritannien och Frankrike var aggressorerna. Vad Komintern krävde av sina sektioner var en passiv hållning, camouflerad av defaitistisk fredspropaganda och vagt revolutionär ideologi.

I stort sett höll sig SKP inom denna ram. Vissa partiorgan och -medlemmar löpte t o m linan ut och drog rent tyskvänliga konsekvenser: ”Eller går det att förneka, att det idag är England och Frankrike som står i vägen för freden, medan Tyskland idag vill fred?”, skrev Sydsvenska Kurirens chefredaktör Edvin E. Persson 2.11.1939. De idylliserande reportage om samvaron mellan tyska soldater och norska arbetare i gathörnen och på ölstugorna som Sven Landin skickade till Ny Dag från det ockuperade Oslo, har ofta citerats och felaktigt fått ge hela bilden av partiets hållning.

Som framgår av utdraget ovan så hänvisas till Yvonne Hirdmans avhandling (som i utdrag finns på marxistarkivet, se not ovan). Resten av ”vitbokens” avsnitt om denna tid bygger nästan helt på Hirdmans framställning, varför det är onödigt att här citera längre (vitboken finns även på marxistarkivet, så den intresserade kan själv kontrollera detta om så önskas).

Det finns heller ingen anledning att närmare kommentera vitbokens beskrivning, som är kortfattad och sakligt ganska korrekt. Tyvärr är den både ytlig och överslättande och gör inget försök att självständigt närmare analysera perioden, utan lutar sig mot Hirdmans avhandling.

2. Hilding Hagberg

Hilding Hagberg tillhörde den falang inom SKP/VPK som hela tiden var trogen Moskva och helt i konsekvens med detta gick han 1977 med i den Moskvaorienterade APK-utbrytningen.

Hagberg var flitig skribent och har gett ut flera böcker. Vi har här tittat på tre av dessa: *En röd bok om en svart tid* (1966), *Socialismen i tiden* (3 band, 1980-84) och hans minnen – ”*Jag är och förblir kommunist*” (1995). Dessa omsluter ett tidsintervall på 30 år och gör det möjligt att se i vilken mån Hagberg ändrade uppfattning om de aktuella krigsåren.

a) En röd bok om en svart tid (1966)

Större delen av boken handlar om Andra världskriget (och närmare 100 sidor om dess förspel). Hagberg är här helt okritisk till den politik som Sovjet och kommunisterna förde. Han framför de dåtida officiella argumenten och förklaringarna utan någon som helst problematisering.

Så här kortfattat och problemfritt beskriver Hagberg Molotov-Ribbentroppakten och den sovjetiska inmarschen i Polen (hösten 1939):

Ickeangreppspakten Tyskland/Sovjetunionen korsade många beräkningar och planer. Den gav andra världskriget både en helt annan upptakt och ett annat förlopp än som väntats. I synnerhet slog den sönder de planer som vägledde uppgörelsen Tyskland/England/Frankrike/Italien vid Münchenkonferensen. Denna nödpakt gav Sovjetunionen en nödvändig frist för att förbättra dess strategiska läge och stärka sina stridskrafter, och bli i stånd att med framgång ta upp försvarskampen när det väntade hitlertyska angreppet kom. Den hjälpte också Sverige att vid ett särskilt kritiskt tillfälle

undgå ett direkt indragande i krigshandlingarna. Men villkoret för att svenskarna skulle undgå döden på slagfälten var att Sandler offrades.

Sovjetunionens inmarsch i Polen, sedan dess försvarsförmåga nedbrutits av de tyska stridskrafterna, hejdade hitlerarméerna på halva vägen genom Polen mot sovjetgränsen. På samma sätt spärrades den historiska tyska marschvägen genom Baltikum till Leningrad och Moskva genom förintandet av det tyska inflytandet i detta område. En spärr upprättades som bara kunde genom-brytas av överlägsna militära stridskrafter i samband med en öppen konflikt. Mannerheimlinjen — tre minuters flygväg från Leningrad — demolerades och avståndet från de finska stridskrafterna till Leningrad femdubblades. Historien själv har bekräftat att dessa åtgärder, som vållade så mycken diskussion och skiftande bedömningar i vårt land, riktades mot Hitlertyskland. De uttryckte att Sovjetregeringen ansåg ett tyskt angrepp förestående.⁵

Enligt denna framställning var således den sovjetiska inmarschen i Polen ett sätt att stoppa upp tyskarna — att i själva verket de nazityska och sovjetiska regeringarna hade kommit överens om att dela upp Polen, har Hagberg helt förträngt.

Vinterkriget mellan Sovjet och Finland behandlas i ett eget kapitel på 60 sidor ("Finland i krig"). Den första underrubriken ger i ett nötskal hur Hagberg vill att man ska se på detta krig: "Storfinska drömmar". Det kan förvisso vara sant att vissa finska chauvinistiska kretsar närde sådana tankar, men i den aktuella händelseutvecklingen var detta knappast en central fråga. Betecknande nog diskuterar Hagberg överhuvudtaget inte alls den finländska marionettregering — "folkregeringen" under ledning av den gamle finske stalinisten Otto Wille Kuusinen (bosatt i Sovjet), den s k Terijoki-regeringen — som Moskva tillsatte vid krigsutbrottet och som nog var ett fatalt misstag av Stalin & Co, eftersom det bara ökade den finländska motståndsviljan.

b) Socialismen i tiden (1980-84)

Även i detta arbete är kritiken mot den sovjetiska politiken obefintlig. Däremot framskyntar här och var kritik mot den politik som det svenska kommunistpartiet förde.

Några utdrag ur del 1 av boken får exemplifiera detta:

I stället för att utlämna något land till Tyskland fanns det i pakten mellan Sovjetunionen och hitler-Tyskland ett klart förbehåll, att Tyskland icke skulle få ockupera Sovjetunionens västliga grannländer. Med åberopande av detta räddade Sovjetunionen Sverige från att i april 1940 liksom Danmark och Norge ockuperas av de tyska trupperna.

Alternativet var för Sovjetunionen att kämpa ensamt mot Tyskland med västmakterna som dess indirekta hjälp eller att slå sönder Münchenblocket och den politik detta skulle fullfölja. När sovjetregeringen erbjöds icke-angreppsavtalet, som innebar en tvärvändning i hitlertysklands utrikespolitik, underskrev den följaktligen detta. Ingen kunde med fog förmena Sovjetunionen den rätt, som England—Frankrike 10 månader tidigare tagit sig i München. Sovjetunionen fick en nödvändig och viktig tidsfrist för att industriellt, strategiskt och militärt stärka sig det skulle dessutom slippa det planerade tvåfrontskriget när den dagen kom. Den hade slagit sönder västmakternas spel.

Dessa fakta var mer eller mindre klara för oss när pakten underskrevs....

Naturligtvis kunde vi inte i alla delar mäta hur kritiskt det läget var som tvingat sovjetregeringen att söka den tidsfrist som icke-angrepps-avtalet erbjöd från det i väst planerade angreppskriget. En tysk handelskredit innebar som vi såg det ökad handel mellan Tyskland och Sovjetunionen — sådant brukar vara fredsfrämjande. "Det kan vara ett allvarligt steg för fortsatt förbättring av de politiska relationerna mellan de båda länder" skrev Ny Dag...

I ett föredrag den 23 augusti refererat i Flamman ställde jag frågan: Kan Polen räddas? Mitt svar då var: "Det beror närmast på Polens eget folk. Det beror därjämte på om Fredspakten kan genom-tvingas. Kan inte denna politik förverkligas med största snabbhet blir det krig"....

⁵ H Hagberg, *En röd bok om en svart tid*, Bo Cavefors bokförlag, 1966, s. 96

Självklart var inte allt som skrevs av oss dessa dagar rent guld. Regeringar gjorde de grövsta misstag, historiska felslut. Ingen fick hundraprocentigt rätt. Det var förhastat av Ny Dag att anta, att pakten kunde upplösa antikominternpakten, hindra kriget och att detta var en triumf för tidningen. Men i det väsentliga gav vårt parti och dess press den riktiga värdering av pakten som då var möjlig utan att därför förmå teckna hela dess omvälvande betydelse för världskrigets utgång.⁶

När det gäller den sovjetiska inmarschen i Polen så har inte mycket ändrats sedan *En röd bok om en svart tid* – det ses som ett kontraslag mot Nazityskland:

Den 17 juni överskred sovjetarmén gränsen till Polen. Då behärskade de tyska arméerna redan halva Polen. De hade tagit den gamla huvudstaden och stod redan framför Warszawa. De stod nära det vitryska och ukrainska området som Pilzudski med franska arméns hjälp lagt beslag på efter revolutionen. Sovjettrupperna nådde efter två dagars genommarsch av de polska östliga områdena de tyska linjerna. Det var en överrumplande snabb insats som hejdade den tyska framryckningen, som på sina håll tvingades tillbaka genom en uppgörelse som träffades den 28 september. Den delning av det dittillsvarande Polen som då provisoriskt genomfördes flyttade den sovjetiska västgränsen 25 a 30 mil västerut. Samtidigt tvingades Tyskland dra tillbaka de stridskrafter som befann sig i de baltiska områdena, vilkas försvar övertogs av sovjetarmén.

Sovjetregeringen motiverade detta kontraslag mot hitlertyskland med det kaos hitlertyskland tillfogat Polen, att detta berövats huvuddelen av stridskrafterna, att regeringen flytt ur landet och att den militära ledningen upplösts. Ett fruktansvärt öde har drabbat folket i de krigshärjade områdena. Men detta läge har samtidigt skapat en utomordentligt farlig situation för Sovjetunionen och dess intressen. Inför risken av de mest långtgående konsekvenser hade sovjetarmén beordrats att marschera in i Polen för att skydda Sovjetunionens intressen och förhindra en krigsutvidgning. Bidragande till detta beslut var att de områden som nu hotades av den tyska offensiven var till väsentlig del bebodda av blodsfränder, vitryssar och ukrainare, som tidigare tillhört Sovjetunionen...

Sovjetunionen hade tvingats in i ett självförsvar och hade satt in sin kontrastöt i hitlertysklands solar plexus. Det var den enkla sanningen...

En östfront, en andra front hade alltså börjat uppbyggas. Det tyska nedkämpandet av Polen hade begränsats till den västra delen. Men medan sovjetarmén stoppat den tyska invasionen halvvägs hade den fransk-engelska fronten i väster inte rört en fena för att komma det allierade Polen till hjälp. Det hade fått kämpa ensamt utan hjälp därifrån. Endast tack vare den sovjetiska invasionen besparades Polens östra delar krigets ödeläggelser och fasor.⁷

Att framställa den sovjetiska ockupationen av östra Polen på detta sätt – som ett sätt att av omtanke om det polska folkets väl militärt sätta stopp för nazisterna – ljuder minst sagt falskt (se Shirers framställning om hur det verkligen gick till⁸).

I del 2 av *Socialismen i tiden* tar Hagberg också upp Terijokiregeringen. Någon kritik mot densamma framförs inte:

Finländare som tvingats fly undan de tyska trupperna 1918 till Sovjetunionen, däribland en del medlemmar i den dåvarande revolutionsregeringen, bildade en exilregering i Terijoki för att åstadkomma en fredsuppgörelse på villkor som skulle gynna Finland och tillfredsställa Sovjetunionen. I dess program ingick bland annat att det finskspråkiga sovjetiska Fjärrkarelen skulle tillföras Finland och att omfattande sociala och kulturella reformer skulle genomföras.

Programmet hemligstämplades både i Finland och Sverige. Våra tidningar som återgav detsamma såsom en ren information blev ögonblickligen beslagtagna. Avsikten var att varken finländare eller svenskar skulle få reda på vad det handlade om.

⁶ *Socialismen i tiden*, del 1, Frams bokförlag, s. 278-279

⁷ A.a. s. 285-288

⁸ Shirer: [Sovjetunionen, Tyskland och Andra världskrigets inledning](#)

Däremot utlöstes en vrålkampanj i press och radio mot den sk Terijokiregeringen, som beskylldes för landsförräderi och för att gå fiendens ärenden. Dess program avsåg dock att visa hur långt sovjetregeringen var beredd att gå för att undvika ett ödeläggande krig.

I Finland var kommunisterna då fågelfria. Högersocialdemokraterna hade en begränsad legalitet, men de fick inte delta i regeringen, fast de hade erövrat en dominerande position i riksdagsvalet. Internationalen fick inte sjungas. Röda flaggor var förbjudna. När statsminister Per Albin Hansson som den svenska socialdemokratins representant något år tidigare hade besökt Helsingfors för att delta i partijubileet måste han låsa in den medförda svenska partifanan på hotellet. Först när kriget betraktades som ett faktum kallades den socialdemokratiska partiledaren Tanner in som medlem i krigsregeringen. Det var lätt att inse att de halvfascistiska finländska makthavarna såg rött inför Terijokiregeringens fredserbjudande.⁹

c) Minnen - ”Jag är och förblir kommunist”

Detta var Hagbergs sista bok. Här är han mer öppen hjärtig och kritisk mot Stalins Sovjet än i sina tidigare skrifter, men det är ganska marginella förbättringar.

Beskrivningarna av pakten mellan Nazityskland och Sovjet är kortfattad och några problem med densamma framförs inte. Vinterkriget framställs betydligt mindre politiserat än i tidigare skrifter, men den allmänna okritiska hållningen till det sovjetiska agerandet dominerar. Om själva krigsutbrottet skriver han ”Hur kriget började är väl inte fullt utrett”, vilket visar att Hagberg fortfarande inte vill inse vad som i verkligheten skedde. Han nämner heller inget om Terijoki-regeringen. Eftersom detta är Hagbergs sista ord i dessa frågor så citerar vi här i sin helhet de två ganska korta kapitlen i boken som rör om detta. Dessutom har vi tagit med kapitlet om attentatet mot den kommunistiska dagstidningen *Norrskensflamman*, som ägde rum under den allra värsta hetsjakten mot de svenska kommunisterna.

En nödtvungen pakt

Länge hyste vi och andra antifascister förhoppningen att det skulle kunna bli en antinazistisk pakt mellan Sovjetunionen-England-Frankrike. Det skulle ha kunnat stoppa Hitler. Det demokratiska Spanien var nedkämpat. Hitler satte i strid mot Versailles-fördraget in sina trupper i Rhenlandet. Det invaderades av 30 000 tyska soldater som inte mötte något motstånd. Österrike annekterades i mars 1938. I oktober samma år blev det Tjeckoslovakiens tur.

Sovjetunionen gjorde upprepade hänvändelser till Frankrike och England om ett gemensamt uppträdande mot Hitler. I april-augusti 1939 såg det ut som om möjligheten fanns. Förhandlingarna drog emellertid ut på tiden. Sovjetunionens hållning var att man snabbt måste komma fram till beslut om en allians för kollektiv säkerhet i Europa. Men allt eftersom förhandlingarna fortskred stod det klart att de franska och brittiska regeringarna i själ och hjärta inte ville ha någon gemensam sak med Sovjetunionen. Man uppfann hela tiden nya förevändningar för att dra ut på tiden och gjorde sitt bästa för att sabotera en uppgörelse. Från väst ville man hellre ha en uppgörelse med Hitler som därefter skulle ha händerna fria att anfälla Sovjetunionen.

Konsekvenserna av detta förhandlingssabotage blev stora. Den sista möjligheten att med kollektiva ansträngningar stoppa Hitler försumrades. I det läget beslöt Sovjetunionens regering att acceptera ett förslag från Tyskland om att ingå ett icke-angreppsfördrag. Det innebar att Sovjetunionen fick en nästan två år lång respit innan det tyska överfallet. Den tiden kunde användas för att möta det oundvikliga.

Jag befann mig i Norrbotten när vi nåddes av meddelandet om att Sovjetunionen slutit en pakt med Tyskland. Det utlöste en hård propagandakampanj mot vårt parti. Vi blev kallade nazi-kommunister och allt möjligt. Pakten framställdes som om Sovjetunionen nu hade sadlat om och ställt sig på Hitlers sida och för det skulle också kommunisterna i alla länder brännmärkas. Vi visste bättre. Att kommunism och nazism är som eld och vatten. Vi förstod vad det handlade om

⁹ *Socialismen i tiden*, del 2, s. 12-13. För en mer kritisk historieskrivning, se [Finska vinterkriget 1939-40](#)

och att Sovjetunionen inte hade sett någon annan utväg, när en militärpakt med England och Frankrike inte gick att få till stånd.

Den 23 augusti detta ödesår talade jag vid ett stort utomhusmöte i Luleå. Det var mycket folk, över tusen personer. Många ville höra vad kommunisterna nu skulle säga sedan Sovjetunionen slutit en pakt med Tyskland.

Vi hade fått mycket reklam före. I Norrländska Socialdemokraten fördes pennan av O W Lövgren som senare blev landshövding i Norrbotten. Han var mycket antikommunistisk och det grumlade ofta hans omdöme, bl a blev han ökad för en ledare detta år. I den lanserade han Hitler som en tänkbar fredspriskandidat. Där stod bl a: ”Och skulle Hitler i praktiken visa att han menade allvar då han försäkrade att han inte hade några flera krav på gränsregleringar i Europa, att han respekterar nationernas självbestämmanderätt, då kan man tänka på honom någon gång i framtiden.”

Jag förstod att det var ett viktigt tal. Många av våra egna var förbryllade och osäkra. Våra fiender hetsade mot oss. Jag sade att Chamberlain och andra ville att den fascistiska stöten skulle riktas mot Sovjetunionen, men att den planen nu hade misslyckats. Men jag framhöll också att faran för ett storkrig inte var avvärd. Jag manade till fortsatt enhetsarbete mot fascismen. Jag hade också det delikata uppdraget att skriva ledare i Norrskensflamman denna tid. Den 25 augusti skrev jag:

”En del socialdemokratiska tidningar har karaktäriserat Sovjetunionens beslut om en övergång till en neutralitetspolitik i en europeisk storkonflikt, som ett svek mot fredsfronten.

Om det skulle vara sant att Sovjetunionen nu skulle ställa sig neutralt i de europeiska konflikterna, så skulle man på sin höjd beskylla det för att vilja föra samma politik som de nordiska staterna, inte minst Sverige, sagt sig vilja genomföra.

Våra småstaters sk neutralitet har i realiteten hjälpt aggressorerna. Sovjetunionen kommer aldrig att engagera sig på sådant sätt. Det fortsätter sin kamp för en verklig fredsfront. En sådan kan också upprättas om folken i de demokratiska staterna gör slut på regeringarnas hittills förda illojala politik.”

För mig var paktens inget stort problem. Jag visste att Sovjetunionen gjort förtvivlade ansträngningar att skapa en front mot Hitler. När detta inte gick var man tvungen att göra ett annat schackdrag. En del partimedlemmar var illa berörda, men så vitt jag kan komma ihåg klarade vi oss ganska oskadda trots att våra fiender försökte utnyttja situationen för att skada partiet

Icke-angreppspakten Tyskland/Sovjetunionen korsade många beräkningar och planer. Den gav andra världskriget ett annat förlopp än det väntade. Den slog sönder västimperialismens planer om att Sovjet skulle förblöda medan västmakterna skulle klara sig undan kriget. Pakten gav Sovjetunionen en nödvändig tidsfrist så att den kunde förbättra sitt strategiska läge för att med framgång kunna ta upp kampen när det väntade tyska angreppet kom.

Nog var det lätt att förstå att paktens inte dikterades av vänskap från någondera sidan.

Några dagar senare talade jag i riksdagen. Efter talet kom Per Albin Hansson fram till mig och frågade lite ironiskt varför jag inte talade något om paktens och vad jag tyckte. Jag försvarade den som en nödtvungen åtgärd. Och i gengäld frågade jag P A varför han inte talat något om Sveriges och västmakternas undfallenhetspolitik gentemot Hitler. Uppmärksamheten kring tysk-ryska paktens försvann snart inför andra dramatiska händelser.

När ”Finlands sak blev vår”

Trots paktens litade Sovjetunionen inte på Hitlers Tyskland. Och med växande oro hade man under lång tid betraktat hur det tyska inflytandet över Finland stadigt ökade. Tyskvänlighet och hatfullhet mot Sovjetunionen präglade finsk press och nyhetsförmedling liksom det officiella livet. Utrikesministern Eljas Erkki var klart protysk.

I Finlands ödesår skriver den svensk-finske riksdagsmannen Frietsch: ”Varför höll Finland stora militärmanövrer i närheten av Leningrad, varför besökte den tyske generalstabschefen Näset och åsåg det finska artilleriets övningsskjutningar.”

I den finsk-chauvinistiska propagandan talades det om vilka delar av Sovjet som borde införlivas med ett kommande Storfinland. Den amerikanske Moskva-ambassadören skrev redan i september 1937 att ”Finland alldeles säkert kommer att vara Tysklands allierade vid anfall norrifrån på Lenin-grad”. Sovjetunionens ledning befarade att finnarna var i färd med att göra Finland till operationsbas för Tyskland.

På finsk sida uppfördes Mannerheimlinjen som gick så nära som 25 kilometer från Leningrad. Med långskjutande artilleri var det möjligt att beskjuta denna miljonstad. Sovjetunionen begärde en gränsrevision för att skydda staden. Det handlade om en förskjutning av gränsen med 35 kilometer och sammanlagt 2 700 kvkm. Finland skulle i kompensation erhålla 5 500 kvkm sovjetiskt territorium.

Förslaget avvisades blankt. Den 18 augusti 1938 begärde Sovjetunionen att Finland skulle förklara sig villigt avvärja ett tyskt angrepp och om ett sådant kom ta emot sovjetisk hjälp. Sovjetunionen önskade också uppföra en flottstation på ön Hog-land. Och om Finland skulle befästa Åland erbjöd sig Sovjetunionen att delta i detta. Finland svarade att förslagen var kränkande. Sovjetunionen begärde då att i stället få arrendera ett antal öar i Finska viken på 30 år. Finland svarade nej. Den 13 mars återkom Sovjetunionen med ett förslag som innebar att Finland skulle erhålla ett sovjetiskt område norr om Ladoga i utbyte mot att Sovjetunionen fick arrendera öarna.

T o m marskalk Mannerheim skriver i sina minnen att han tillstyrkte det sovjetiska förslaget. Både Paasikivi och Kekkonen har i sina böcker skrivit att det krig som senare skulle komma var ett onödigt krig. Det hade kunnat undvikas med en större portion finsk förhandlingsvilja.

Jag hade avskytt finsk överklass och statsledning efter de finska vitgardisternas storslakt på den finska arbetarklassens bästa söner och döttrar. Vårt broderparti i Finland var förbjudet, uppbyggandet av en ny arbetarrörelse hade slagits ner, arbetartidningar och Folkets Hus raserades av lappofascister.

Den svenska regeringen har också ett ansvar för det som skedde. Den 15 mars 1939 vände den sig till Sovjetunionen med beskedet att de finska och svenska regeringarna var eniga om att Finland borde avvisa varje form av markbyte.

Hur kriget började är väl inte fullt utrett. Sovjet skyllde krigsutbrottet på Finland och Finland på Sovjet. Det började med skottlossning vid Mainila där ett antal sovjetmilitärer dödades. Mannerheim bedömde detta som en sovjetisk provokation. Efter intermezzot krävde Sovjetunionen att Finland skulle dra tillbaka sina trupper 25 kilometer bort från Leningrad. Finland ställde som motförslag att de sovjetiska trupperna skulle dras tillbaka lika långt, vilket hade betytt in i Leningrad. Paasikivi ansåg att finnarna borde ha bifallit kravet om truppreträtt och fann det finska svaret onödigt avvisande.

Efter alla dessa förspel påbörjades det 105 dagar långa kriget. I Sverige inleddes omedelbart en omfattande kampanj för att understödja Finland. Under parollen ”Finlands sak är vår” piskades det upp en krigsaktivistisk yra av sällan skådat slag. Starka krafter ville att Sverige, även militärt, skulle engagera sig på finsk sida. Hand i hand med detta utlöstes en vrålande hetskampanj mot kommunistiska partiet som pläderade för svensk neutralitet. Statsminister Hansson upplöste sin regering och bildade en samlingsregering med högern, folkpartiet och bondeförbundet. Den regeringen lovade Finland all möjlig hjälp, utom reguljära trupper. En intensiv kampanj för att värva frivilliga blev alternativet. Och de militära förråden tömdes och innehållet skickades till Finland. Vi fick en utrikesminister, Christian Günther, som föll tyskarna i smaken. Jag fann hela denna politik otroligt dum och farlig.

Under denna tid var hetsen mot vårt parti intensiv. En stor del av våra ledande medlemmar internerades i Norrbotten, i lägret vid byn Storsien. I samband med det sovjetfinska krigsutbrottet nådde den antikommunistiska hetsen en kulmen som aldrig någonsin tidigare. Det var bara skottpengar på kommunister som fattades. Även vanligt hyggligt folk greps av psykosen.

Jag kom helt plötsligt att fungera som t f partiordförande. Så här länge efteråt kan det väl sägas: Sven Linderot, vår högt värderade partiordförande, fick något som måste liknas vid ett nervsammanbrott. Han var utarbetad och klarade inte den psykiska pressen och for helt hastigt till

Norge för att vila sina nerver. I politbyrån föreslog Gustav Johansson och Fritjof Lager att jag skulle ta hand om partiledarskapet till dess att Sven kom tillbaka. Så blev det. Jag blev till partiordförande under den svåraste tid man kunde tänka sig och jag gjorde mitt bästa för att försvara partiet. Sven kom så småningom tillbaka och ställde sig på barrikaden, skicklig och strong som vanligt. Men partiet skulle snart drabbas av nya hårda slag.

Attentatet mot Flamman

Norrskensflamman, kommunisternas tidning i Norrbotten, var hatad av de krigsaktivistiska krafterna. I dessa kretsar funderade man ut olika planer för att stoppa tidningsutgivningen.

På uppmaning av folk inom den sociala frivilligrörelsen försökte militärområdesbefälhavaren general Archibald Douglas stoppa tidningen. Det skulle ske genom att militären rekvirerade Flamman tryckeri för att trycka militärt propagandamaterial. Men regeringen satte stopp för dessa planer, som väl ansågs allt för utmanande för att kunna verkställas. Men andra ränker smiddes i ondskefulla hjärnor. Nu är jag gammal, men jag blir aldrig så gammal att minnet av den 3 mars 1940 bleknar. Från Luleå fick jag ett kort telefonsamtal som berättade att Flamman sprängts i luften.

Förtvivlad registrerade jag budet om det fruktansvärda: om morderna på partidistriktets ordförande Artur Hellberg, Alice, lilla Maj, Svea Granberg och Torgny. Jag reste omedelbart upp. (I den vevan kom Linderot tillbaka och övertog partiledarskapet.)

Jag kom till Luleå och möttes av förödelsen. Då visste jag inte allt, men anade sammanhanget. Man kunde förstå att det handlade om sabotage, en logisk fortsättning av den våldsamma hatstämning som piskats upp mot kommunisterna.

Dagen efter attentatet telegraferade jag till statsministern och begärde att en kommission skulle tillsättas för att utreda vad som skett. Två dagar efter branden togs frågan upp i riksdagen av J H Brädefors som var kvar i Stockholm och riksdagen.

Jag och de få som fanns kvar i partiets distriktsledning kastade oss över det nödvändiga som måste göras. Främst måste vi informera vårt partifolk och tidningens läsare, ingjuta mod och kampanda ty många var chockade. Redan dagen efter branden fick tidningens läsare en Norrskensflamma i handen. Det var ett stencilerat blad och redan där utgick vi från att det rörde sig om ett mord. Någon dag senare kunde vi börja distribuera tryckta exemplar, framställda vid partitryckeriet i Stockholm.

Det måste ha känts försmädligt för attentatsmännen och deras uppdragsgivare att den hatade tidningen, trots deras ansträngningar, kom ut. Inte en enda dag lyckades man stoppa utgivningen.

Jag fick också det tunga uppdraget att sköta om begravningen av våra mördade kamrater. Men så hätsk var stämningen mot oss kommunister då, att man gjorde allt för att försvara för oss att ta ett värdigt sista farväl. Alla möjliga hinder staplades i vår väg. Aktiebolaget Norrskenet som stod som arrangör ville hyra stadens sociala festivitetslokal. Det sade stadens styrelse nej till. Då ville vi hyra A-salen i Folkets Hus. Den var visserligen redan uthyrd till en facklig konferens, men vi undrade om de kunde byta lokal. Det ville man inte.

Vi blev nu tvungna att samlas utomhus. Vår begäran att få uppställa kistorna på Loet, stadens stora torg, avslogs. På den tiden var det vanligt att begravningsprocessioner gick längs Storgatan-Kungsgatan. Men vi förbjöds att ta denna väg. Vi beslöt därför att de närmast anhöriga skulle samlas vid ett konditori. Kistorna hämtades från bårhuset och placerades på gården utanför. Polis och militär hade då avspärrat Kungsgatan. Men ordningsmakt och försvar hade inte kunnat hindra att folk från hela Norrbotten hade infunnit sig för att ta ett sista farväl av de mördade. Våldiga människomassor hade samlats och när kistorna på andra vägar fördes till kyrkogården blev det en stor och imponerande procession. Gatorna var svarta av folk. Också på kyrkogården hade många människor samlats. Det myndigheterna ville förhindra blev verklighet. Det var många som denna dag ville ge uttryck för vrede och sorg.

Min uppgift var svår. Det var att tala över döda som jag känt och arbetat med. I mitt sista farväl fanns alla de känslor av sorg och vrede som jag kände. Och jag lovade att vår gemensamma kamp

för fred, demokrati och socialism skulle fortsätta. Tidningarna hade sänt dit sina reportrar för att skildra begravningen. Det skedde i hårda och okänsliga ordalag. Jag minns referatet i Norrbottens-Kuriren. Och rubriken. Den löd:

”Kommunistbegravning i Luleå kulminerade i en Hagbergsk hatmässa på kyrkogården över 'mördarna' och de 'mördade' ”.

Det var i denna tidnings lokaler som attentatsmännen övade sig inför attentatet. Och den andra lokaltidningen, Norrländska Socialdemokraten, vägrade införa en annons om begravningen. Så var stämningen under denna tid.

Men det måste också sägas att det hemska attentatet vände stämningen. Folk sansade sig och började fundera över vart Sverige var på väg. Hatet började vika och vi möttes av en våg av sympati från vanligt folk. Det var fler som började fundera över om vi kommunister, som ville slå vakt om neutraliteten, måhända hade rätt. Starka krafter var angelägna att dölja sanningen bakom attentatet och från början hävdades det att kommunisterna kanske själva hade tuttat på för att få ut försäkringspengarna. Men sanningen kröp så sakta fram. Det uppdagades att det var tre nazistiska fänrikar och en likasinnad vicekorpral som natten till den 3 mars 1940 tagit sig in i fastigheten. De var beväpnade med militära skjutvapen, sprängämnen, tändhattar och stubin. Sedan de apterat trotylstavar i tidningspressen slog de ut tio liter bensin på golvet i ett angränsande rum och tände stubinen. Sedan detta var gjort tog de sig snabbt ut, försvann i bil. Men inte längre än att de sedan på avstånd kunde se eldsflammorna från det brinnande huset.

Krevaden hördes lång väg och hela huset blev snabbt en brinnande fackla. De fem som bodde i rummen ovanför rasade omedelbart ner i det brinnande infernot och hittades sedan i askan. Det var skolflickan Maj Hellberg, den något äldre Torgny Granberg, de bådas mödrar Alice Hellberg och Svea Granberg samt Flammans ekonomichef Artur Hellberg. På tredje planet bodde ytterligare fem personer. Genom att fira ner sig med hopknutna lakan räddade de sig i sista stund. Men en av dem, Filip Forsberg, blev svårt bränd, en annan blev invalidiserad för livet när lakanen brast.

Attentatsmännen reste vidare till Boden och rapporterade för sin uppdragsgivare, en kapten Svabom, att de fullgjort sitt uppdrag. Besked därom fick också en annan av de sammansvurna, stadsfiskalen i Luleå, Ebbe Hallberg. Vid rättegången hade general Archibald Douglas, som var befälhavare för övre Norrland, inkallats som vittne. Han hade tidigare, bara några veckor före attentatet, försökt rekvirera Flammans tryckeri för att stoppa utgivningen. Han misslyckades i denna strävan, men det fanns andra metoder. Det var känt att han hade haft kontakter med de åtalade. Vid rättegången gjorde han sig naturligtvis oskyldig som ett lamm.

Men jag är ännu i dag övertygad om att general Douglas var den ytterst ansvarige och att han fått godkännande från högsta militärledningen.

Efter fyra rannsakingar dömdes de närmast inblandade i själva attentatet till uppseendeväckande korta fängelsestraff. Det längsta var fyra år, de övriga ännu kortare. Stadsfiskalen i Luleå dömdes för ett helt annat bovstreck. Hovrätten i övre Norrland höjde visserligen straffen något, det högsta från fyra till sex år, men det gjorde inte saken mycket bättre. Efter tre år var attentatsmännen på fri fot som premium för gott uppförande. Däremot sade den s k rättvisan nej till de efterlevandes och skadades anspråk på ersättning.

3. Bengt Segerson

Den Spanienfrivillige Bengt Segerson tillhörde inte SKP:s högsta ledning, som Hagberg. Han tillhörde snarare partiets ”mellankader”, dvs de partimedlemmar som spelade stor roll på regional och lokal nivå, i Bengts fall på västkusten och i Göteborg. I motsats till Hagberg förblev Bengt också Vänsterpartiet trogen, dvs han följde inte med i APK-utsplittringen.

De avsnitt som återges nedan är samtliga hämtade från Jonas Sjöstedts intervjubok *Masthugget Moskva Madrid*, där Bengt och hans hustru Greta (som var bosatt i Sovjet på 30-talet). I motsats till Hagberg är både Bengt och Greta kritiska till mycket i Stalins Sovjet och även en hel del av det svenska kommunistpartiets politik. Detta betyder dock inte att de förkastar allt,

att de övergett partiet eller de grundläggande socialistiska och kommunistiska idéerna. Tvärtom intar de en betydligt mer fruktbar position än Hagberg, en inställning av det slag som är nödvändig för att man skall kunna lära av historien.

Det följande utdraget är inte särskilt långt, men räcker för att det ska stå klart att vi här har att göra med en person som inte upphört att tänka själv:

Molotov-Ribbentrop-pakten såg jag som ett sätt för Sovjet att köpa sig tid. Jag godkände inte den där historien innerst inne, men jag har förståelse för den därför att den gav den sovjetiska regeringen och det sovjetiska folket en tidsfrist. De fick något år på sig för att rusta upp armén, flyget och flottan. Stora delar av det sovjetiska militära etablissemanget hade blivit utrensade, det bidrog inte till att läget blev bättre. Men det var en politisk grundvärpa. Förut hade vi talat om att bilda en antifascistisk front i Europa. När förhandlingarna med de franska och engelska utsända sprack i Moskva hävdade Sovjet att de var lika goda kålsupare som Tyskland och bortsåg från det man hade sagt tidigare, att de var demokratier som man kunde sluta en allians med. Det var en ideologisk skiftning som man hickade inför. Det bröt sönder samarbetet mellan socialdemokrater, kommunister och borgerliga antifascister över Europa. Agerandet styrdes av sovjetiska intressen. Det var ett rejält svek som användes skickligt av socialdemokraterna, begreppet nazikommunister myntades.

Sedan började en bedrövlig period. Jag blev inkallad och kriget bröt ut den första september. Jag kom ner till Halmstad samma dag för att göra det försenade repmötet och sitta av mina sex dagar i burken. I Halmstad rådde det stora virrvarret, de hade kallat in en väldig massa folk som sprang omkring med Karl den tolfte-hattar och stålhelmar. Man skulle bilda en jägarpluton som jag skulle vara med i. Jag hade gubevars fått ett par vicekorpralsstreck en gång i världen när jag gjorde min värnplikt. Vi var ute och övade och gick vilse i en strandskog nära havet. Så småningom slutade det där spexet och vi blev hemskickade.

Jag och en annan Spaniangast, Nils Sandell, bodde på Prinsgatan. Jag började jobba i en smidesverkstad som kallades Järnmontering, ett par grabbar där som kände mig plockade in mig. Vi var med och gjorde järnkonstruktionerna till yrkesskolan nere vid Järntorget. Vi höll på med den första lamellen när Leningrads militärdistrikt skulle hyfsa till Finland. När det finska vinterkriget bröt ut blev det en chock att röda armén gick in i Finland, det blev det stora pådraget. Flera av mina arbetskamrater var kommunister. Bredvid oss murade ett gäng skåningar från Skånska Cement. Två dagar efter att vinterkriget hade brutit ut satt vi och åt frukost när en stor grov fan av skåningarna kom in i rummet och sa att han skulle krama talgen ur de där jävla kommunisterna, speciellt den där som hade varit i Spanien. Han var alldeles topp helgalen och jag tänkte att det här slutar illa, för bara han hade kramat mig så hade jag väl dött. Vid sidan om mig stod en verktygslåda, i den låg en liten handslägga. ”Gå ut, väck från dörren, annars slår jag ihjäl dig” skrek jag. Han la upp ett skratt så att taket höll på att ramla ner och började gå fram emot mig. Jag skickade iväg handsläggan och tack och lov träffade jag inte honom, den tog i dörrposten precis vid sidan om huvudet. ”Jag har varnat dig, stå inte där och låt som en fascist, jag har slagit ihjäl fascister förr i mitt liv” skrek jag. Det var knäpptyst vid bordet, gubben blev likblek och sen stack han. Han stack så effektivt så att vi aldrig såg honom mer. Han hade lämnat kläder och verktyg och bara stuckit. Han tog nog hotet på allvar den där stackaren.

Man jagade upp folk till kommunisthysteri, det var inte bara på arbetsplatserna, det var likadant överallt, det var pogromstämning mot partiet. Det var öppet slagsmål mellan kommunister och socialdemokrater på varven. Stämningen trissades upp medvetet från sossetoppen. När vi inte tog avstånd från Sovjets överfall på Finland, som det hette, så kom de olika dekreten från LO och Metall. Kommunister fick inte längre bli förtroendevalda. Till de fackliga valen i januari skulle man deklarera sin inställning till det som hände i Finland. Tog man inte avstånd så kunde man inte bli vald. På arbetsplatser där majoriteten av medlemmarna hade valt kommunister upphävdes valen och socialdemokrater fick tillsätta posterna. På trettondagen var det insamling till Finland, vi skulle arbeta gratis en söndag och behållningen skulle gå till Finland. Den som inte ställde upp riskerade att bli avskedad, vilket flera blev. Men på Järnmontering vägrade vi att arbeta, punkt slut.

Morsan hade hjälpt röda finska flyktingar efter inbördeskriget. När vinterkriget bröt ur bodde hon i Jonsered där hon var aktiv medlem i Konsum. När hon kom ner till konsum för att köpa lite saker till jul hade de ställt ut en bild av Mannerheim i skyltfönstret. Hon fick en mindre chock och gick in i butiken och frågade vad de hade i fönstret. De svarade att det var fältmarskalk Mannerheim. Morsan sa; ”Fältmarskalk? Det är ju den vita slaktargeneralen som har slaktat finsk arbetarklass i tiotusental, vad har det med konsum att göra? Han representerar inte Finlands folk, han representerar överklassen”. De där stackarna på konsum i Jonsered visste varken ut eller in. Det var ju trots allt stationsmästarkärringen och det var inte den människa man hade tänkt sig skulle ställa till med något sådant.

Det gick att beskjuta Leningrad med artilleri från den finska gränsen, det är inte konstigt att ryssarna hade svårt att leva med det. Men de skulle kunna ha löst det på något annat sätt än med den grötmyndiga tonen som Sovjet använde. Komintern och Sovjet gjorde en förbluffande grej under vinterkriget. De skapade en finsk regering i Terijoki, Kuusinenregeringen, som de förklarade företrädde det finska folket. Men det var ju en ren quislingregering.¹⁰ Vi var konfunderade över hur ryssarna bedrev kriget, de gjorde oerhörda förluster. Många av våra grabbar, även högt upp, tvivlade på det riktiga i det kriget. Det går inte att resonera bort att finnarna var på väg att närma sig den tyska sidan, men motdraget mot detta var horribelt. Många bra partikamrater lämnade partiet under den här perioden. I vissa fall var det bara med ett nödrop som vi klarade organisationen. På småställen var det svårare att stå emot än där vi var starka och kunde stötta varandra. Många låg väldigt lågt.¹¹

¹⁰ Se artikelsamlingen [Finska vinterkriget 1939-40](#) om detta. Där finns även (som bilaga) ”Terijoki-regeringens deklARATION” (1/12 1939) som vänder sig till det finska folket.

¹¹ Jonas Sjöstedt, *Masthugget Moskva Madrid. Berättelsen om Bengt och Greta*, Carlssons 2009, s. 103-106